

Pripravili:
Andreja Zupanec Bajželj,
Muzej novejšje zgodovine Slovenije
in
Milojka Magajne,
Mestni muzej Idrija

FRANJA BOJC BIDOVEC

slovenska partizanska zdravnica
26. november 1913 – 26. november 1985

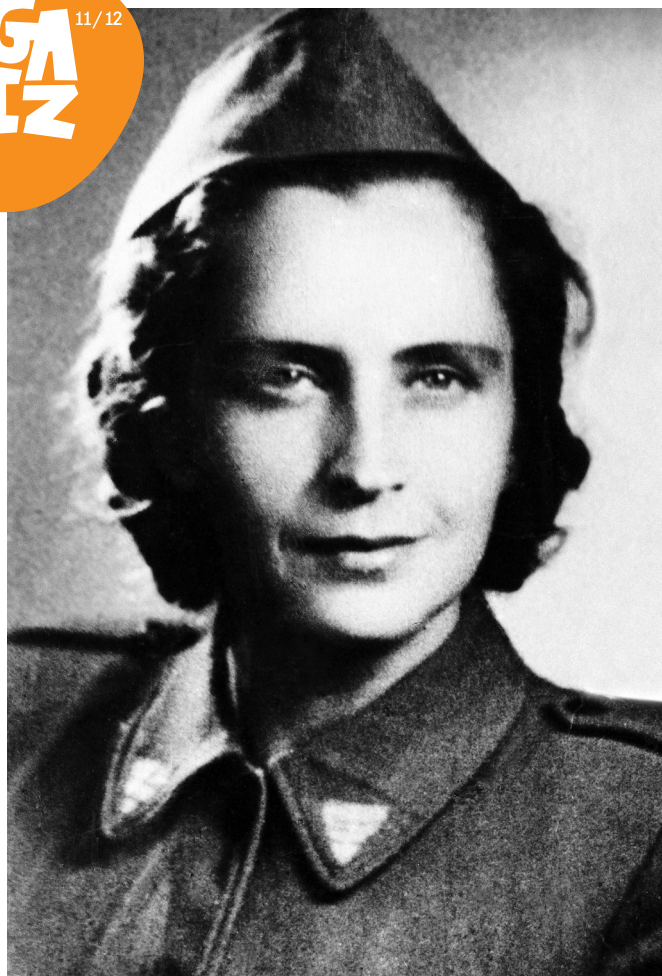
OTROŠTVO

Franja Bojc se je rodila 26. novembra 1913 v Nemški vasi pri Ribnici v kmečki družini kot tretja izmed sedmih otrok. Osnovno in meščansko šolo je obiskovala v Ribnici, nato pa se je prepisala na gimnazijo v Ljubljano. Prebivala je v Zavodu družbe sv. Vincencija, kjer so jo kmalu zaradi poskusa prepisovanja pri šolski nalogi iz verouka izključili. Od takrat dalje je prebivala pri sorodnikih. Denar za hrano in stanovanje si je morala prislužiti sama, zato je ves svoj prosti čas namenila za inštrukcije bogatejših otrok. Leta 1933 je Franja Bojc uspešno zaključila gimnazijo in prejela maturitetno spričevalo. Mati ji je kot darilo podarila 50 dinarjev, s katerimi si je Franja kupila lepe čevlje, preostali denar pa je potrošila za kilogram gozdnih jagod. Že isto noč je Franja Bojc močno zbolela in kar nekaj naslednjih dni je morala preživeti v bolnišnici. Takrat je sprejela odločitev, da gre: »... na medicino, da bom pomagala ljudem v bolečinah in jim v stiskah in osamljenosti stala ob postelji.«

ŠTUDIJ DO VOJNE

Leta 1933 se je kljub nasprotovanju družine, saj je bil študij medicine dolg in drag, Franja Bojc vpisala na ljubljansko Medicinsko fakulteto. Tudi v tem obdobju si je pomagala z inštrukcijami premožnejših dijakov in dijakinj. Nekoliko lažje ji je bilo, ko je kot študentka prejela bansko štipendijo. Med študijem se je Franja aktivno vključila tudi v ljubljansko študentsko društvo Njiva, ki je združevalo predvsem študente s podeželja, ki so študirali v Ljubljani. Ko je med počitnicami v Ribnici prodajala njihovo glasilo *Ljudska pravica*, ji je župnik očital širjenje komunističnega tiska. Njena angažiranost v društvu Njiva je tako povzročila izključenost iz domačega študentskega društva, v katerega je bila prav tako vključena, ter izgubo komaj pridobljene banske štipendije. Ker Ljubljana pred drugo svetovno vojno ni imela popolne medicinske fakultete, so se morali tedanji študentje vpisati na univerze v Zagreb, Beograd, Gradec ali Dunaj. Franja Bojc je svoj študij nadaljevala krajši čas v Beogradu, nato pa v Zagrebu, kjer je leta 1939 dosegla doktorski naziv oz. je promovirala. »Takrat sem prvič v življenju pila šampanjec /.../. Poklonili so mi lep nesesar, usnjen kovček za toaletne potrebščine s stekleničkami iz brušenega stekla /.../. Bil je čudovit večer, eden najlepših v mojem življenju. Bila je jesen leta 1939, na vzhodu se je že začela druga svetovna vojna, ki je kasneje tako usodno posegla v moje življenje, a je tedaj še nisem čutila. Vedela sem samo to, da je konec stradanja, da je konec prečutih noči ob knjigah, da je konec prenočevanja v domovih za brezposelne gospodinjske pomočnice. Vedela sem, da sem končno zdravnica ...«. Med enoletnim stažem se je pripravljala za poklic podeželske zdravnice in poleg opravila še obvezno prostovoljno delo v bolnišnici za ženske bolezni in porodništvo v Ljubljani. Kot svojo prvo zaposlitev je sprejela mesto zdravnice v Bohinjski Bistrici.

Druga svetovna vojna se je na slovenskih tleh začela z napadom nemške vojske 6. aprila 1941. Nemškim vojakom so se kmalu pridružile še italijanske in madžarske enote. Pred tako močno vojsko je 17. aprila 1941 takratna Jugoslavija kapitulirala. Že 26.

aprila 1941 pa je bila v Ljubljani ustanovljena Protiimperialistična fronta slovenskega naroda, kasneje imenovana Osvobodilna fronta slovenskega naroda, z namenom organizirati oborožen upor proti sovražniku. Z Osvobodilno fronto (OF) in odporništvom se je kmalu povezala tudi dr. Franja Bojc. Z Gorenjske se je pred nemškim okupatorjem umaknila v Ribnico ter tam odprla zasebno ordinacijo splošne prakse. Ves čas je sodelovala z OF. Iz Ljubljane je tako v Ribnico prinašala sanitetni material za vojsko, ki ga je dobivala pri nekaterih zdravnikih, prav tako je občasno prenašala tudi ilegalni tisk in obveščevalna poročila. Nudila je pomoč ranjenim partizanom. V letih 1942 in 1943 je bila zaradi ovadb kar trikrat aretirana, a na srečo brez hujših posledic; dvakrat je bila izpuščena zaradi pomanjkanja dokazov, tretjič jo je rešila kapitulacija Italije septembra 1943.

ODHOD V PARTIZANSKO BOLNIŠNICO FRANJO

Septembra 1943 je dr. Franja Bojc postala pomočnica upravnika partizanske bolnišnice v Ribnici. Zaradi nemške ofenzive na Ribnico se je Franja skupaj z ranjenci umaknila na Travno goro. Tu je Franja, kot je kasneje zapisala v svojih spominih, doživela veliko trpljenje. Bolnišnica je bila napadena, del osebja in ranjencev pobit, del pa zajet. Zajeta je bila tudi Franja, skupaj s svojo sestro, njun brat Janez pa je bil v napadu ubit. Po srečnem razpletu in sklicevanju na zdravniško, t. i. Hipokratovo prisego o pomoči ranjencem, je bila skupaj s sestro novembra 1943 izpuščena. Z vlakom sta se nato skupaj s preostalimi izpuščenimi partizankami vračali v Ljubljano. Zaradi bojzani pred domobranci je dr. Franja skupaj z dr. Pavlo Jerino, prav tako pomembno partizansko zdravnico in svojo dobro prijateljico, izstopila iz vlaka že v Logatcu. Obe sta se nato pridružili partizanom na Primorskem. Dodeljeni sta bili v dve novoustanovljeni bolnišnici v bližini Cerknega in v Trnovskem gozdu. V Trnovskem gozdu je dolžnosti prevzela dr. Pavla Jerina, v bližini Cerknega pa je službovala dr. Franja Bojc. Bolnišnici sta po svojih upravnih prešli imeni Pavla in Franja.

PARTIZANSKE BOLNIŠNICE IN POMEN PARTIZANSKE SANITETE V DRUGI SVETOVNI VOJNI

Partizanska saniteta je nastala med drugo svetovno vojno (1941–1945) kot posebna, nebojna, spremljevalna dejavnost slovenskega oboroženega odpora proti tuji okupaciji. Razvila se je v okviru Osvobodilne fronte (OF) s sistemom skritih ali konspirativnih bolnišnic, kar je bila slovenska posebnost, saj so skrite bolnišnice delovale na ozemlju, ki ga je ves čas nadzoroval okupator. Njihov glavni namen je bil, da partizanske enote razbremenijo skrbi za ranjence, s tem pa povečajo gibljivost čet. Po juniju 1942 so tako začeli z gradnjo partizanskih bolnišnic, navadno v ozkih in težko dostopnih soteskah in gozdovih, čim dlje od sovražnika. Pri gradnji je bila bistvenega pomena tudi pripravljenost okoliških ljudi, saj so velikokrat za varnost bolnišnic morali tvegati svoja življenja in življenja svojih družin.

Vsaka postojanka je običajno imela več lesenih barak, pot do njih pa so poznali le redki. Največkrat je bila pot speljana po potoku, hlohah ali skalah, da se ne bi da se ne bi poznale sledi. Vsaka bolnišnica je imela tudi posebnega »kamuflerja«, ki je skrbel za takojšnje odstranjevanje sledov. Prihodi in odhodi iz bolnišnice so bili dovoljeni le v mraku in ponoči ter z zavezanimi očmi. Bolnišnice so bile organizirane kot vojaške enote, v njih pa je vladala vojaška disciplina.

Sprva samotne bolnišnice so sčasoma prerasle v prave bolniške postojanke, ki so imele več barak (za ranjence, operacijsko sobo, za kuhinjo in skladišče, za osebje). Še posebej pomembna so bila zaklonišča za evakuacijo ranjencev v primeru nevarnosti. To so bili dobro zavarovani skrivni prostori, kamor so v času nevarnosti umaknili najtežje ranjence. Ponekod so nastali celo t. i. bloki bolnišnic. Poleg Slovenske centralne vojne partizanske bolnišnice (SCVPB) v Kočevskem rogu, ki je predstavljala največji blok bolnišnic, so se tako do današnjih dni ohranile še Paučkove bolnišnice na Pohorju, Partizanska bolnišnica Zgornji Hrastnik, Bolnišnice Jelendol, Jelebreg in Jelenžleb, Bolnišnica Vinica, Partizanske bolnišnica na Mežaklji ...

Illegalno delo Osvobodilne fronte v času druge svetovne vojne pa ni obsegalo zgolj skrivnih bolnišnic. Organizirali so še ilegalne grafične tiskarne, v katerih so tiskali časopise in razne razglase. V njih so tiskali tudi ponarejene dokumente in izdelovali štampljke, s katerimi so omogočili partizanom lažje gibanje med kraji in mesti. V Ljubljani jim je uspelo organizirati celotno mrežo t. i. bunkerjev za bivanje ilegalcev. V njih so poleg ljudi, ki jih je iskal sovražnik, skrivali še razne delavnice, tiskarne, ilegalne časopise, orožje ipd. Izurjeni čevljarji, mizarji in drugi mojstri so za Osvobodilno fronto izdelovali kamuflažne predmete, kot na primer votle valje, otroške vozičke z dvojnimi dnom, knjige z dvojnimi platnicami, votle likalnice in omare, s pomočjo katerih so ljudje lažje skrivali prepovedano gradivo. Uspelo jim je celo vzpostaviti in uspešno oddajati radijsko postajo, imenovano Kričač. Trikrat tedensko je tako v Ljubljani oddajal Kričač in preko radijskih valov širil ideje Osvobodilne fronte. Z oddajanjem je prenehal šele, ko je italijanska vojska po več neuspešnih iskanjih radijske postaje prebivalcem zaplenila radijske sprejemnike.

PARTIZANSKA BOLNIŠNICA FRANJA (23. 12. 1943–5. 5. 1945)

Zamisel za gradnjo partizanske bolnišnice v soteski Pasice v Dolenjih Novakih severno od Cerknega se je porodila novembra 1943. Takratni zdravnik dr. Viktor Volčjak se je tako odločil na tem območju zgraditi dve leseni baraki, prvo z ležišči za ranjence in osebje, drugo za kuhinjo. Prva baraka je bila dograjena 23. 12. 1943 in še istega dne je bilo vanjo prinesenih sedem ranjencev. Odločili so se, da bo bolnišnica namenjena le najtežjim ranjencem, in ta odločitev je obveljala vse do konca vojne. Bolnica Franja je postala medicinska ustanova 9. korpusa in se je sčasoma razširila. Poleg centralne bolnišnice v soteski Pasice, ki jo je še danes moč obiskati, pa je bolnica Franja obsegala še 10 manjših bolnišničnih postojank, razširjenih na območju od Cerkljanskega vrha do severnega roba Jelovice. Bila je ena redkih postojank, ki je bila vojaško branjena.

2. januarja 1944 so iz 30. divizije poslali v sotesko Pasice kot novo dodatno pomoč tudi dr. Franjo Bojca skupaj s še nekaj borci. Takrat je bilo v bolnišnici 18 ranjencev. V gradnji je bila že nova baraka za 16 bolnikov in operacijsko sobo. Prvotni prostor je bil tako povsem zapolnjen in prostora ni bilo niti za stranišče. Upravnica bolnice je po odhodu dr. Volčjaka postala dr. Franja Bojca, bolnišnici pa je bil dodeljen tudi nov politkomisar Dušan Herman. S stopnjevanjem vojne je naraščalo tudi število ranjencev. Da bi lahko oskrbeli vse, so bile potrebne nove gradnje, toda prostora ni bilo dovolj. Nov primeren prostor za gradnjo je nato osebje odkrilo nekoliko višje v strmi grapi. Gradnja novih barak se je tako nadaljevala skozi celotno obdobje delovanja bolnišnice. V grapi je ob koncu vojne stalo štirinajst barak, namenjenih ranjencem in bolniškemu osebju.

Bolnica Franja je doživela dva napada. Prvo streljanje nemške vojske v neposredni bližini bolnice se je dogodilo 20. aprila 1944. Z ogromnimi težavami je osebje bolnice ponoči evakuiralo bolnico. *»Pomagali so kmetje, njihove žene in otroci z vozmi in vprežno živino. V eni noči smo ob svetlikanju raket, ki jih je proti naši bolnici metal sovražnik s Tuškovega griča, odnesli trideset hudo ranjenih ...«*, se je noči po vojni spominjala Franja Bojca. Direktnega napada na bolnišnico ni bilo. Zaradi prevelike izpostavljenosti, saj je ob pomoči ranjencem za bolnišnico izvedelo preveč ljudi, je 5. maja 1944 osebje objavilo vest, da je postojanka Franja »pogorela«. Novica je bila izmišljena. Osebje bolnišnice je sicer iskalo primeren prostor, kamor bi se lahko bolnišnica preselila, a ker ga v okolici niso našli, so se odločili ostati. Bolnica Franja je tako po krajšem premoru na istem kraju ponovno zaživela 22. junija 1944. Drugi napad na bolnišnico je sledil marca 1945. Takrat je bilo v bolnici 117 ranjencev in bolnikov. Ob novici, da se bliža številna nemška vojska, so se v bolnišnici takoj začele priprave na morebiten spopad. Odstranjevali so vse vidne sledi, ki bi lahko izdajale obstoj bolnice: *»Umivali so skale v potoku, ki so bile umazane od čevljev, predstavljali so kamenje, rahljali shojen pesek, ga polivali z vodo, travnato pot pa so zasajali z mahom in potresali z listjem, v večji globeli so zasajali smrečice ...«*. Pripravljena je bila tudi vojaška obramba, ranjence pa so preselili v višje ležeče bunkerje. Napad Nemcev je trajal le en dan. Po številnih minah, ki so jih Nemci odvrgli na grapo, so poizkusili še z zažigalnimi naboji. Sotesko in skalovje je zajel ogenj, a bolnišnica je ostala nepoškodovana. Nemci so se že naslednje jutro odpravili naprej.

Bolnica Franja je z delovanjem prenehala 5. maja 1945, ko je bolnišnično osebje z avtomobili prepeljalo še zadnje ranjence v osvobojeno Gorico. Vse to delovanje pa ne bi bilo mogoče brez dobre konspiracije oziroma skrivnega delovanja bolnišnice in ljudi, ki so delali v njej oziroma zanjo.

ŽIVLJENJE FRANJE BOJCA V PARTIZANSKI BOLNICI FRANJA

Življenje Franje Bojca v partizanski bolnici Franja je bilo vse prej kot lahko. Tako je Franja po vojni v svojih spominih zapisala: *»Ranjenci so bili vseh vrst, kakor so različni ljudje povsod po svetu: potrpežljivi in nergavi, veseljaki in čemerneži, prijetni in neprijetni ...«*, a je vsem pomagala po najboljših močeh. S težavami se ni srečevala le z dostikrat nerazumevajočimi pacienti, temveč tudi s politkomisarjem bolnišnice. Številna nesoglasja med njima so privedla do obtožbe dr. Franje Bojca. Julija 1944 so jo z oboroženim spremstvom pospremili iz bolnice na sedež korpusa. Obtožena je bila za dve vojaški kaznivi dejanji ter »nemarnega in netočnega izvrševanja dolžnosti ter nezadostnega nadzora in skrbi za zaupane ranjene tovariše«. Po več kot dveh mesecih dokazovanj, da svoje delo opravlja dobro in vestno, seveda pa partizanske bolnišnice niso idealen kraj za zdravljenje ranjencev, so dr. Franjo Bojca spoznali za nedolžno. Franja Bojca obtožb ni nikoli pozabila in so ji pustile grenke spomine. V spominih je zapisala: *»Svobodna si, mi je rekel. Vračaš se v bolnišnico. Kako si se počutila? Kakšno vprašanje po vsem, kar sem pretrpela! Strašno, sem povedala po pravici /.../. Kaj takega se tudi v vojnih časih ne bi smelo dogajati. Še danes ne mislim drugače, ker se tudi danes vse prelahkotno najde opravičilo za neodgovorno ravnanje.«*

Oktober 1944 se je tako Franja z mešanimi občutki vrnila v sotesko Pasice. »V Soteski me je zajelo znano hrumenje hudournika. Pa sem spet doma, sem si oddahnila,« je svojo vrnitev v spomnih zapisala Franja. Kriva obtožba jo je le še bolj utrdila v prepričanju, da mora človek slediti svojemu delu, poštenosti in pokončni drži. Podobno je v svoji spomnih svetovala tudi svojemu sinu: »/.../, če hočeš imeti veljavo in ugled med ljudmi, si ju moraš pridobiti sam, s svojim nastopom in s svojim delom. Nihče ti je ne more podariti in nobena oblast ti je ne more dodeliti z odlokom. Lahko te imenujejo na visok položaj, lahko ti podeli bleščeča se odlikovanja, ugleda ti ne morejo dati. Pa tudi vzeti ne. Lahko ti vzamejo svobodo, lahko ti vzamejo celo življenje, ugled in veljavo ti ostaneta tudi po smrti, če si ju le imel.«

Bili pa so tudi veseli, svetli trenutki med bivanjem v partizanski bolnišnici. Dr. Franja Bojc se je namreč 21. februarja 1945 poročila z absolventom medicine Francem Bidovcem. Takrat je svojemu dekliškemu priimku dodala še moževega. Prav posebni občutki so dr. Franjo Bojc Bidovec preplavili po končani vojni. Ob odhodu iz bolnišnice, 5. maja 1945, je Franja tako zapisala: »5. maja smo odšli s težkim srcem iz grape, ki nam je bila toliko časa dom – svobodi in soncu naproti.«

V organiziranju in vodenju bolnišnice je dr. Franja Bojc Bidovec pustila neizbrisen pečat. Delo, ki ga je opravljala, je bilo odgovorno, predvsem pa naporno, saj je bila večino časa edini zdravnik v bolnišnici. Poleg reševanja upravnih zadev, skrbi za redno oskrbovanje z zdravili, hrano in sanitetnim materialom je spremljala in organizirala tudi gradnjo novih barak v soteski Pasice. Opravljala je tudi delo kirurga ter spremljala zdravstveno stanje pacientov. In to ne samo v centralnem oddelku bolnice Franja, temveč tudi v podružničnih oddelkih, ki so bili tudi po več ur oddaljeni od centralnega. Koliko predanosti, trdne volje in truda je bilo potrebno s strani dr. Franje Bojc Bidovec in ostalega medicinskega osebja, dovolj zgovorno priča poročilo o strogo zdravniškem delu, opravljenem v slabih dveh letih obstoja bolnice. V vseh oddelkih Partizanske bolnice Franja se je skupno zdravilo okoli tisoč ranjenec. Franja pa je kljub obilici dela ostala energična in sočutna do vsakega pacienta posebej. Nek pacient je tako zapisal: »Franja je imela redko lastnost, da je spodbudno vplivala na ljudi, ker je sama bila pogumna in odločna. Mislim, da je v njeni naravi velik življenjski optimizem, ki je prihajal do izraza v vsem njenem delu in ravnanju z ljudmi. Zato smo jo cenili, lahko rečem, občudovali spričo njene velike odgovornosti in dela, ki sta ji bila naložena.«

ŽIVLJENJE PO VOJNI

Po končani vojni je dr. Franja Bojc Bidovec sprva delala v vojaških bolnišnicah v Gorici, Trstu in Ljubljani. Julija 1946 je bila na lastno željo demobilizirana in začela je specializacijo iz ginekologije ter porodništva. Ker je bil mož zaposlen v Beogradu, je z dvema otrokoma in bolno taščo tudi sama odšla tja. Leta 1963 je opravila podiplomski študij iz genitalne tuberkuloze v Ljubljani in Italiji. Postala je asistentka na ginekološki kliniki v Beogradu ter nekaj časa celo vodja operativnega ter porodniškega oddelka. Imenovana je bila za primarija na beograjski ginekološki kliniki, a se je zaradi načrtovane vrnitve v Slovenijo imenovanju odrekla. Po vrnitvi v Ljubljano leta 1968 je dr. Franja Bojc Bidovec vodila ginekološki oddelek Vojne bolnice in se upokojila leta 1973. Objavila je vrsto strokovnih del s področja ginekologije in porodništva, po upokojitvi pa je zapisala tudi svoje spomine v knjigi *Ni neskončnih poti*. Dr. Franja Bojc Bidovec je umrla 26. novembra 1985, na svoj dvainsedemdeseti rojstni dan. V spomin na partizansko zdravnico dr. Franjo Bojc Bidovec in po njej imenovano bolnico Franja vsako leto prirejajo kolesarski Maraton Franja. Prvi maraton je bil izveden 22. julija 1982, udeležilo pa se ga je okoli 700 udeležencev. Leta 1984 je udeležence maratona pozdravila tudi dr. Franja Bojc Bidovec. Kolesarje je na pot pospremila z besedami: »Vem, da vam ne bo lahko, tudi nam ni bilo!«

BOLNICA FRANJA DO DANAŠNJIH DNI

Partizanska bolnica Franja je kmalu po vojni prejela status »posebne pričevalne in kulturne vrednosti« ter postala zavarovana. 19. maja 1946 so bolnico Franjo odprli kot enega najbolj avtentičnih spomenikov narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, do leta 2007 pa je bolnico obiskalo že 1.430.992 obiskovalcev. Varstvo nad bolnišnico je sprva prevzel Zavod za spomeniško varstvo LR Slovenije, kasneje pa Mestni muzej Idrija, ki še danes skrbi zanjo. V skoraj sedemdesetih letih od časa nastanka je bila bolnišnica dvakrat močno poškodovana. Prvič leta 1989 zaradi velikega kameninskega podora. Kamniti plaz iz pobočja Velikega Njivča je povsem uničil eno od barak, ostale barake pa so bile močno poškodovane zaradi miniranja, potrebnega ob sanaciji. Ponovno uničenje se je ob hudem neurju dogodilo 18. septembra 2007. Tokrat je bilo uničenih dvanajst od skupno štirinajstih barak bolnice. Nepoškodovani sta ostali le dve baraki, odneslo pa je tudi skoraj vse iz druge svetovne vojne ohranjene predmete. Obnova se je uspešno končala leta 2010 in bolnica je danes ponovno odprta za obiskovalce. Partizanska bolnica Franja je kulturni spomenik državnega pomena, vpisana je na Poskusni seznam svetovne dediščine pri UNESCO in nosi Znak evropske dediščine. Ostaja simbol mednarodnega povezovanja in odpora, predvsem pa dragocen pomnik humanosti, solidarnosti, plemenitosti in tovarištva.

Literatura:

1. Bevk, Samo: Franja, muzej človeške plemenitosti. Sanacija Partizanske bolnišnice Franja v letih 1989–1990. Idrija: Mestni muzej - muzej za Idrijsko in Cerkljansko, 1999.
2. Bojc - Bidovec, Franja: Ni neskončnih poti, pisma sinu. Ljubljana: Založba Borec, 1984.
3. Bolnica Franja. Ljubljana: Zavod Borec, 1960. Zbirka Dokazi 3.
4. Deželak Barič, Vida: Franja Bojc Bidovec (1913–1985). V: Pozabljena polovica, Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
5. <http://www.muzej-idrija-cerkno.si/index.php/sl/lokacijerazstave/stalne-razstave/partizanska-bolnica-franja.html> (julij 2011)
6. Jeraj M., Melik J.: Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko. V: Viri 9, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1996.
7. Partizanska bolnišnica »Franja« 23. 12. 1943–5. 5. 1945. Idrija: Mestni muzej Idrija, 1983.
8. Partizanska saniteta na Primorskem, Zdravstveni vestnik, Glasilo slovenskega zdravništva, zvezek 5. Ljubljana, 1978.
9. SVPB »Franja«. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo LRS Ljubljana, 1953.
10. Weingerl, Albin: Zadnji napad. V: Partizanska bolnišnica »Franja« 23. 12. 1943–5. 5. 1945. Idrija: Mestni muzej Idrija, 1983.
11. Zupanec, Andreja: Centralna tehnika Komunistične partije Slovenije oz. »Podzemlje ilegalne Ljubljane«. Diplomsko delo. Ljubljana: 2010.